

A „magyar Anyegin”

Alekszandr Szergejevics Puskinnak (1799—1873), az orosz klasszikus költészet kimagasló egyéniségének fő műve, az 1823-tól 1831-ig írt verses regény a Jevgenyij Anyegin, amelyet Belinszkij az orosz élet enciklopédiájának nevezett. Az Anyegint kiforrott realista jellemábrázolása és átfogó társadalmi korrajza emeli a nagy orosz realizmus és a világirodalom legkitűnőbb alkotásai közé.

Az Anyegin magyarországi útja mind elterjedésének mennyiségi, mind pedig hatásának minőségi vonatkozásában páriát ritkító jelenség. A teljes Anyegin a Kisfaludy Társaság kiadásában 1866-ban Bérczy Károly fordításában jelent meg először magyar nyelven. Századunk negyvenes éveinek derekán Mészöly Gedeon, az ötvenes évek elején pedig Áprily Lajos fordította magyarra Puskin remekét, amely a három fordításban huszonnégy kiadást ért meg. Az úttörő jelentőségű Bérczy-fordítás, — amelyet tizenötször adtak ki — mintegy nyolc évtizeden keresztül egyedül volt hivatalos Puskin művének tolmácsolására. Puskin és az orosz irodalom megszerettetésén és megismertetésén túl Bérczy irodalomtörténeti érdemeit az is növeli, hogy szép Anyegin-fordításával új műfaj, a verses regény honosodott meg hazánkban.

A műfordítás azonban, még a leggondosabb, leghűségesebb is — óhatatlanul elavul, hiszen változó korhoz, ízléshez kötöttebb, mint a nyelv és művészi megvalósítás egyszeri formájába zárt eredeti alkotás. A legjobb fordítások sem örökéletűek, s az eredetivel a tartósság tekintetében nem állhatják a versenyt. Az egymás nyomába lépő fordítók az „új vívmányok segítségével egyre teljesebben teszik tulajdonukká az idegen kincseket.” Mészöly Anyeginje az Arany János-i realizmus jegyében fogant, Áprily Lajos pedig a puskinai mondanivalót és költői szépséget a mi korunk és ízlésünk szerint közvetítette.

A több fordítás léte csak fokozta a vitát, — amely a húszas évektől kezdve először csak bíráló megnyilatkozásokban, később pedig nyílt irodalmi polémiában jelentkezett — Bérczy Károly Anyegin-fordításának eszmei és művészeti hitelességéről. Az alábbi szemelvénygyűjteményből — amely kereken egy évszázadot ölel át — nemcsak Bérczy fordításának korabeli visszhangját ismerjük meg, hanem a koronként természetszerűleg változó kritikai szemlélet alakulását és a fordításról alkotott vélemények csatározását is nyomon követhetjük.

GYULAI PÁL

Íme, leírtuk Anyegin képét. De leírtuk egyúttal Puskin, le az orosz költészet, le az orosz társadalom képét: mert Anyegin mind a háromnak hű képe.

S e hű kép másolatát találjuk Bérczy fordítmányában. Hű másolatnak merjük mondani, habár magunk oroszul nem tudunk s az orosz irodalmat csak német és francia fordításokból ismerjük, hű másolatnak merjük mondani, mert rajta van a hűségnek az a félreismerhetetlen bélyege, mely saját magának biztos ismertető jele.

Szinte kézzel fogható eleven volta bizonyítja, hogy vonásai a költő tulajdon vonásai; fesztelen és síma szabatosága, hogy fordító a nyelvet teljesen bírja; határozott jellege, hogy eredetiét minden ízében áthatotta; egyöntetűsége, hogy eltalálta hangulatát; világossága, hogy eltalálta értelmét; egyszerűsége, hogy nem akar szépíteni és — rontani. Kivált a minden cikornyától ment egyszerűsége az, mi fordítónknál oly kedvesen meglep, s mi őt kedvező színben mutatja be még oly jeles fordító mellett is, mint Bodenstedt, ki bizony eredetiét néha elcifrálja. Ez a keresetlen és igénytelen egyszerűség egyszersmind fő biztosítéka a fordító hűségének. Bérczy, ki a műfordítás terén már angol beszélei által is kitűnt, Anyeginnél műfordítóink legelső sorába emelkedett!

Fordítónk arról is gondoskodott, hogy az olvasó teljesen tájékozódva vehesse kezébe Puskin verses regényét: a bevezetésben ismerteti az újabb orosz szépirodalmat s adja a szerencsétlen költő életrajzát; a regény magyarázatra szoruló egyes helyeit pedig fölvilágosító jegyzetekkel kíséri, melyek a könyv végéhez vannak csatolva. Anyegin magyar kiadása tehát föl van szerelve mindennel, amit az irodalomnak akár bűvára, akár csak élvezője kívánhat. Amaz élvezettel fogja használni, ez haszonnal élvezni.¹

ZICHY ANTAL

A magyar Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagjai közé választván ott a „Humorról” írt értekezésével, itt Puskin híres „Anyegin”je mesteri fordításával foglalá el székét, mely utóbbi műfordítását, szépirodalmunk remekét, a Bodenstedtével szemben, igazi büszkeséggel mutathatjuk fel. Méltónak tartá az északi irodalom e drága gyöngyszemét eredeti kútfejenél keresni föl; ennek kedvéért megtanult oroszul: s a siker teljesen igazolá e fáradságot. E fordítást olvasva merőben feledjük, hogy az fordítás: eredeti mű gyanánt élvezhetjük. Még verseinek bájos csengése és könnyű röpte Himfyre s a Regék-re emlékeztet, addig az egészét átlengő szellem, s a kifejezések szintoly fesztelen, mint jellemző volta, nekem, a ki oroszul nem tudok, éppen úgy, mint egy művészi kéz alól kikerült arskép, látatlanul is kezeskedik arról, hogy az eredetiséghez csak hasonló lehet, s hogy ez csak ugyanazt és ugyanoly módon mondhatja el, mint a fordító nekem tolmácsolja.²

ARANY LÁSZLÓ

Ha a magyar és a német fordítást egybevetjük, az eredeti szöveg ismerete nélkül is meg kell győződnünk, hogy a magyar hívebben visszaadja az eredetinek minden apró sajátosságát. Bodenstedt verselése símább, fogékonyabb, mértéke és rímei tisztábbak ugyan, de sok eredeti kifejezés, sajátos szólás, fordulat, kép, sőt néhol az egész eszme is közönséges szóvirággá vagy poétai közhellyé mosódik széjjel és azok valódi erejét csak Bérczy fordítása után érthetjük meg. Teljes örömmel, kedvvel, élvezettel dolgozott e fordításon két évnél tovább, nulla díes sine linea; szívesen olvasott belőle ismerőseinek, ezek közt Eötvösnek is, a ki szomszédja volt a Svábhegyen, napról napra belátogatott hozzá meghallgatni a frissen készült verssorokat, és már munka közben lefoglalta az egészét a Kisfaludy Társaság műfordítási gyűj-

teménye számára. Ebben jelent meg, a hírlapok és a közönség általános tetszése által fogadva s máig is általánosan el van ismerve, hogy egész irodalmunkban a leg-remekőbb műfordítások közt foglalhat helyet.³

KRÚDY GYULA

Bérczy Károly, aki az Anyegin lefordítása kedvéért tanult meg oroszul, 1866-ban adta ki magyarul a költeményt. Nagyon öreg emberek, talán régi sírlakók azok a magyarok, akiknek szíve először indult meg a csodálatos hangra, amely felülmúlja Glinka zenéjét, minden eddigi orosz költészet meghatóságát. Az Olcsó Könyvtár világszövedék füzetkéje az Anyegin verseivel évtizedeken át megöntözte a szomjúhozó ifjú szíveket, míg végre kiapadt a forrás, amelyből a nobilis érzelmességet szívszerelemmel tanulta két magyar generáció. A füzetek elfogytak az ifjak és lányok kezéből, a ligetek padjairól, a merengések óráiból; könyvtárak és régi magyar házak könyvespolcai őrzik az Anyegin Eugén első magyar kiadását. S a százszentdössé lett orosz ifjú most új kiadásában éppen olyan hódítóan, szerelmetesen, gyengéd szíveket megígézően lépdel az olvasó elé, mint egykor nagyanyáinkat boldogította. Ő az, aki soha meg nem némul, amíg a tavasz évszaka látogatába jár a földre.⁴

GYERGYAI ALBERT

Ma már Puskin-specialistáink is vannak, akiknek Bérczy fordítása sem kell, mivel sok helyütt „magyartalannak”, „erőltetettnek”, „nehézkésnek”, sőt sok mindent elsikkasztónak és félreérthetőnek találják. Mindezt pedig egy drága s pazarul kiállított könyvben állítják, hogy elhatároztam, utánanézek: a figyelmes, komoly Bérczy valóban ennyire tévedt volna? Szerencsére nincs nagyobb baj: a fordításnak s az új javításoknak összevetéséből kiderül, hogy Bérczy két helyen összevont, s két helyen továbbfejlesztett egy-egy képet; hogy kihagyott egy egész strófát és két kisebb strófarészletet, hogy három-négy esetben átgyúrt vagy egyszerűsített pár sort, mindenkor az egész strófa strukturájának kedvéért, hogy Bérczy ma is megállja a helyét az újrafordítóval szemben, aki pedig az új magyar verselőkézség egész nagy arzenáljából meríthetett; s végül találtam négy sajtóhibát, hármát egy francia mottóban, egyet pedig az I. könyvben; de ez csak nem Bérczy hibája?

Nem — Bérczy sokkal többet ér, semhogy akár őt, akár fordítását holmi biedermeier bókkal vagy rossz pedantériával lehetne bárkinek is elintézni. Négy évig dolgozott e fordításon, eleinte németből, majd magából az eredetiből, szívbaja ellenére is kitartóan s mintegy egészen beleömlve. Utolsó éveit voltak ezek s most, Anyegin mezében, fenéig élvezhette mindazt, amit eddig valóban megélt, vagy csak be nem vallottan álmódott. Szalongavallér lehetett, titokzatos és vonzó, mint egykori hőse, Ladár gróf, álmatag és érzelmes, mint oly kedvelt regényalakja, Octave Feuillet Szegény ifja, s mint Anyegin legjobb perceiben s mint ő maga fiatalkorában, a világgal szemben álló büszke forradalmár!

E könyvön egyben kitölthette egész angломániáját, hiszen hangja Byronra, humora pedig a régi angol regényírókéra emlékeztette. Otthon volt benne és mégis távol s ő, aki tán legfeljebb romantikus novelláiban lépte át a Kárpátokat, most szabadon bolyonghatott nyugtalan s ragyogó hősével, s veszély nélkül érezhette a

heroikus élet szédületét. Oly zamata van e fordításnak, mint a későn és nehezen érlelődő aszúszőlőé, amely magába szittá a nyár és az ősz minden sugarát. A magyar Anyegin-strófák zenéje — e teljes akkordokban felszökkelő s táncosan aprózódó strófáké, melyeknek végső sorai mindig dallá oldják a tragédiát — nem egy csöndes titokkal terhes, csak meg kell lesni hullámzó lejtésüket. Romhányi és a Délibábok hőse előtt egy szerény és érzékeny lélek szólal meg ebben a zenében, amely — mint Bérczy maga mondja róla — „a hatalmas végakkordok egyikén hirtelen megszakad, s lelkünk mintegy önkéntelen folytatja a megszakított daltamot...”⁵

MÁTHÉ—HAUPT GYÖRGY

A Bérczy fordításban megjelent Anyegin Eugén a közönség körében óriási tetszést aratott: Zilahy Kiss Imre az Északi fény előszavában mély elismeréssel nyilatkozott a fordításról. A világirodalom legszebb művének nevezte Puskin Anyegin Eugénjét. Még a „hivatalos” magyar irodalomtörténet is elragadtatással nyilatkozott Anyeginről, és fordítását a legszebb magyar műfordításnak tartott. A Beöthy-féle irodalomtörténet megállapítja, hogy ennek Anyegin „hangulatát, színét, zamatját oly tökéletességgel sikerült visszaadnia, hogy az orosz költő regénye méltán egyike lett a legolvasottabb magyar könyveknek.”⁶

KOCZOGH ÁKOS

Odaadás és támadás, féktelen lírai vallomás és elégikus emlékezés, lobogó indulat és bátor, vizsgáztató öntudat remek egysége ez a levél, s Áprily tolmácsolásának Bérczy Károly klasszikus fordításával szemben egyik érdeme az, hogy változatos tartalmi s magatartásbeli attitűdjét nyelvében is érzékelteti. (Ebben tehát nem értek egyet Fodor Andrással!). Másik érdeme: a tartalmi hűség. Bérczy fordítása egyívású, egyforma a nyelve, szólamai, a lebegése — s nem elég, hogy az Anyegin forradalmi részei elpusztultak, Bérczy még az eredeti szövegben megmaradt egyetlen szociális tendenciájú mondatot is elhallgatja. Miben nehéz fölibe kerekedni? A költői atmoszféra megteremtésében. Bérczy tudta, hogy Puskin nyelve erősen népi, mégis a kiegyezés korának nyelvújításos, biedermeieres, kissé romantikus elemeit elegyítette, s akár helyesen, akár nem, azt a nyelvi és eszmei magatartást szuggerálta, melyet a kor magyar olvasója szinte megkívánt Puskintól. Vagy mondjuk így: ezen a nyelven, ebben a milióban megértette, közel tudott férközni Puskinhoz.⁷

KOMLÓS ALADÁR

Az igazi támadások azonban a felszabadulás után indulnak meg a fordítás ellen. Nem a szélesebb körökre kiterjedő orosz nyelvi tudás magyarázza ezt. Régente, mint láttuk, az oroszul tudók is el voltak ragadtatva a fordítástól. A realizmus nagyobb igénye, a feudális élet kritikus szemlélete okozza, hogy az olvasók most sorra ráeszmélnek Bérczy fordítására. A marxi irodalomszemléletnek: hogy a művészet fel-

épitmény, kitűnő illusztrációja ez. A fordítást remeknek találták, még tisztelték és szépek látták a birtokosnemesség életét, s rögtön felfedezték a hamisságot, mihelyt kritikával szemlélték a feudalizmus világát...

Persze érzéketlenség volna nem látni és méltatlanság elhallgatni amellet e fordítás érdemeit: hogy ha más hangnembe tette is át a költeményt, e hangnem több, mint egy félszázad magyar olvasóit bűvölte el s nem ok nélkül. Bérczy nemcsak a sokszínű versforma technikai nehézségeivel küzdött meg virtuóz módon, hanem egy finom és egyéni hangulat báját is rálehelte a költeményre. Kissé selypítő nyelvének varázsa is hozzájárult, hogy Puskin költeményének tükrében nemzedékek szerették meg a régi orosz élet képeit. Azt se képzeljük, hogy tudatos szándékoltsággal hamisította meg Puskit: afféle önkéntelen módosítás lehetett ez, aminővel a festők tudvalegleg kissé a maguk képére rajzolják modelljeiket. Bérczy alkalmasint maga sem vette észre, hogyan csinált Anyeginből olyan hőst, amilyen ő maga szeretett volna lenni.⁸

REJTŐ ISTVÁN

Bérczy Károly fordítása egyrészt hosszú évtizedekre szívébe lopta a magyar olvasóknak Puskit, másrészt Puskin művén keresztül közel hozta az orosz élet egyik jellemző korszakát. Ennek ellenére Bérczy fordítása minden szándékosság nélkül lényegében változtatta meg Puskin művének eszmei és művészi értelmét. A Bérczy-átköltés értékét és jellegét az elmúlt tíz évben a kritika több ízben mérlegre helyezte. A kritika észrevételeit Komlós Aladár irodalomtörténeti szempontú fejtegetéseivel alátámasztotta, illetőleg megmagyarázta. Megítélése szerint Bérczy módszerének jellegzetessége „a léhűtő főúri hősön gyakorolt puskinsi kritika elkenése, ezáltal a költemény érzelmi tartalmának és ennek megfelelően nyelvének is fennköltébbé, finomabbá tévése. Bérczy Anyegin-je egészében édesebb mint Puskiné; a gyilkos párbaj és Tatjana meg nem értése nála nem egy léha főúr felelőtlenységéből fakad, hanem egy részvétünkre méltó nemes lélek szomorú tévedése; így az olvasó csak rokonszenvet, tiszteletet, sőt honvágyat is érez az előkelő világ költői mélabúja iránt.”⁹

PÉTER MIHÁLY

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Bérczy Károly Anyegin-fordítása a magyar műfordításos irodalom remeke s egyben az Anyegin egyik legjobb európai fordítása. Az igazság azt kívánja, hogy ne csak a „magyar Anyegin” bizonyos torzulásainak, hanem a mű hallatlan elterjedtségének és népszerűségének fő forrását is a Bérczy-féle fordításban keressük. Az, hogy az Anyegin egyáltalán „magyarrá” válhatott — e magyarrá-válás minden negatívuma mellett — érdeme Bérczynek...

Az „Anyegin”-ért folytatott „kollektív nemzeti küzdelemben” Bérczy Károly érdeme nemcsak az úttörő; az ő fordítása olyan művészi teljesítmény, amelynek felülmúlására csak a legjobb, legihletettebb műfordítóink vállalkozhatnak. S ha sikerül is az „új vívmányok segítségével” felülmúlniuk Bérczy Anyeginjét e fordítás akkor is meg fogja őrizni kivételes helyét és rangját a fordításos magyar irodalomban.¹⁰

A nyelv avultsága sokkal kevésbé feltűnő, inkább csak valamely nemes és tiszteletet parancsoló patinának érződik Anyegin-fordításán (1866), mely négy évi munkájának gyümölcse. Tolmácsolása a hazai Puskin-kultusz kútfejévé, a magyar verses regény nagyhatású ihletőjévé lett, olvasója majd száz év után, Áprily Lajos pompás, új átköltésének versenye ellenére is, bőven akad. A „magyar Anyegin” Kosztolányival szólva „igazi csodája az átköltésnek”, s helye ott van Arany Hamlet és Vikár Béla Kalevala fordítása mellett. Költői szépségét ma sem vonhajtuk kétségbe, eszmeiművészi hitelességét azonban több tekintetben vitatni lehet. Bérczy olykor gyengíti Puskin társadalombíráló szatírját, megfélekedzik népiségéről, nemegyszer a kelletnél finomkodóbb hangot üt meg. Azonban következetes, állandó biedermeier átszínezésről nem beszélhetünk Bérczy esetében; a századforduló Anyegin-kultuszáért, amelynek Krúdy Gyula is nagyhatású élesztője volt, nem ő a felelős elsősorban. Érdemes ilyen szempontból műve előszavát is mérlegre tenni: a műfordító világosan felismeri Anyeginben a „felesleges ember” típusát, s nem tagadja, hogy a verses regény „temérdek gúnyt foglal magában az orosz viszonyokra és társadalomra.” A magyar és az orosz társadalom közti párhuzamok meglelte ugyanúgy kétségtelen előtte, mint Arany László és Gyulai előtt.¹¹

FODOR ANDRÁS

Újból hangsúlyozzuk, a százéves Anyegin nem annyira a szövegértelmezés hibáin avult el, mint inkább a társadalmi-nyelvi szemlélet s a formai elégtelenségek miatt. Áprily soraival egybeolvasva látjuk, előde olykor mily nehezen bírkózik az orosz költő tömörségével, töretlen ritmusával. De minden erőltettség, komikus ódontság, szentimentális „negély” mellett igazán tiszteletreméltó, mennyi frissesség, bátor ötletesség, költői lendület, megkapó hangulati erő maradt mindmáig a Bérczy fordította strófákban. Ez annál is meglepőbb, mivel saját versei kevés eredetiségről tanúskodnak.

Érdemeiről szólva ne hagyjuk említetlenül a magyarrá lett Anyegin költészetünkre tett közvetlen hatását. A Délibábok hősnéjén kívül neki tulajdonítható Gyulai Pál Romhányi című eposzkísérlete és Reviczky Gyula Szeptember című versesregény töredéke.

A jól végzett munka fénye csak egy évig süthetett vissza Puskin tolmácsára. Fiatalon halt meg, negyvenhat éves korában. Mi, kései utódai, ha szigorúbban is ítélünk róla, sose fogjuk kifeledni a magyar műfordítás legjobbjai közül.¹²

JEGYZETEK

1. Gyulai Pál: Anyegin Eugén. — Politikai hetilap, 1866. IV. 8. Ua. Bírálatok Cikkek Tanulmányok. Bp., 1961. Akadémiai Kiadó, 97. l.
2. Emlékbeszéd a Kisfaludy Társaság 1868. február 5-i ülésén. Megjelent: Budapesti Szemle, 1868. 342. l.

3. Emlékbeszéd a Magyar Tudományos Akadémia 1875. november 29-i ülésén. Megjelent: Arany László: Bérczy Károly emlékezete. Bp., 1876. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 9—10. l.
4. Megjelent: Puskin: Anyegin. Bérczy Károly fordítása. Díszkiadás. Bp., 1920. Génius, 1—2 l. Ua. Krúdy Gyula: Írói arcképek. Bp., 1957. Magvető Kiadó, 275. l.
5. Gyergyai Albert: Bérczy Károly Anyegin magyar fordítója. — Nyugat, 1921. Ua. Klasszikusok. Bp., 1962. Szépirodalmi Kiadó, 416—417 l.
6. Máthé-Haupt György: Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodás és irodalom fejlődésére a XIX. század második felében. — Irodalomtörténet, 1949. 68—69 l.
7. Koczogh Ákos: Tatjana levele (Megjegyzés Áprily Lajos fordításához). — Filológiai Közlöny, 1955. 419—420 l.
8. Komlós Aladár: Puskin a magyar irodalomban. — Filológiai Közlöny, 1955. 333—352 l.
9. Rejtő István: Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1958. Akadémiai Kiadó, 27. l.
10. Péter Mihály: Megjegyzések Puskin „Jevgenyij Anyegin”-jének magyar fordításához. — Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből I. Bp., 1961. Akadémiai Kiadó, 379. l.
11. Nagy Miklós: Bérczy Károly. — A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Bp., Akadémiai Kiadó, 328—329 l.
12. Fodor András: Bérczy Károly emlékezete. — Nagyvilág, 1966. 1068. l.

Csongrády Béla